

„Furcsa tíz év van mögöttünk...”

Könyvtárosok a változások viharában

Vidra Szabó Ferenc

Hogyan érzékelték a könyvtárosok az elmúlt évek változásait? A társadalomban lezajló történések hogyan hatottak a könyvtárak belső életére? Hogyan látják a közelebbi és távolabbi jövőt? – leginkább ezek a kérdések izgattak bennünket, amikor az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1984-ben lefolytatott könyvtáros-vizsgálatában¹ résztvevőknek tíz év elteltével levelet küldtünk, és arra kértük őket, hogy írják meg véleményüket, vegyék sorra tapasztalataikat, *értékeljék az elmúlt időszakot.*

Először a hajdani munkahelyükre címeztük levelünket, majd második fordulóként az akkori lakáscímükre. (A korábbi felmérés kérdőívein mindkét adat szerepelt.) Biztosak voltunk benne, hogy ennyi idő elteltével nagyon sok személyt nem találunk meg: elköltöztek, állást változtattak, esetleg meghaltak; abban is biztosak voltunk, hogy nagyon sokan a szemétkosárba dobják felkérésünket. 880 címünk volt, a két forduló során összesen 130 értékelhető válaszlevelet kaptunk, tehát a válaszadók aránya majdnem elérte a 15 százalékot. (A postai kérdések során általában a 8-10 százalékos válaszadói arány már sikeresnek mondható.) A válaszadási hajlandóság azonban jelentős szóródást mutat az egyes könyvtár-típusok között. A legalacsonyabb volt a részvételi arány a szakkönyvtárak dolgozóinál: a kiküldött levelekre csak 6 százaléknyi válasz érkezett. Vízszonylag kevesen válaszoltak a szakszervezeti könyvtárakból is (12%), ám itt közrejátszhatott, hogy őket sikerült a legnehezebben utolérni, hiszen ezen a területen volt a legnagyobb a leépítés. A sort a megyei (17%), az iskolai és a felsőoktatási (18%), valamint a községi könyvtárak (19%) folytatják, míg a legmagasabb arányban (24%) a városi könyvtárakból érkezett válasz. Megállapításaink tehát legkevésbé az egykori szak- és szakszervezeti könyvtárak dolgozóinak véleményét tükrözik, és leginkább az önkormányzati, az iskolai és a felsőoktatási könyvtárakéit.

Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a kapott eredmények semmiképpen nem reprezentálják a könyvtárosok egészének véleményét, egyrészt az alacsony elemszám miatt, másrészt pedig azért, mert csak azokat kérdeztük meg, akik tíz évvel ezelőtt könyvtárban dolgoztak. Közülük 97 fő ma is aktív könyvtáros: tehát az alábbi dolgozatban *csaknem száz olyan személy véleményével találkozhatunk, akik több mint tíz éve a könyv-*

tári pályán vannak. Vagyis a szakma gerincét adó, a pályához leghűségesebb réteg reprezentánsai szólalnak meg, akik elsősorban a közép-generációhoz, illetve az idősebbek csoportjához tartoznak. A válaszadók átlagéletkora 48 év; zömük – 80 fő – 40 és 60 év közötti, 39 évesnél 22-én fiatalabbak, 60 fölött pedig 16 személyt találunk. (Hét válaszadóról nem derült ki az életkora.) Beosztás tekintetében is „felfelé híz” a mezőny, ugyanis tíz év alatt sokan kerültek vezetői beosztásba. Azok közül, akik jelenleg is könyvtárban dolgoznak, osztályvezetői beosztású 1984-ben a megkérdezettek 21 százaléka volt, jelenleg 24 százalék; igazgatói poszton az akkori 9 százalékkal szemben ma már 17 százalékuk van. Fel kell hívnunk a figyelmet jelen vizsgálatunk időpontjára is: a felkérő leveleket 1994 őszén postáztuk, tehát még előtte voltunk a nagy megrettenést kiváltó Bokros-csomagnak és közvetlen következményeinek, de már érezhető volt az elbizonytalanodás.

Várakozásainkkal ellentétben felkérésünkre nem érkezett egyetlen goromba válasz sem, pedig a több oldalról szorongatott, neurotizált dolgozó joggal háborodhatott volna fel azon, hogy miért zaklatják őt különböző körkérdésekkel – sőt néhányan kifejezetten örültek annak, hogy valaki még kíváncsi a véleményükre. *„Őszintén meglepett a KMK megkeresése, hiszen alig hihettem, hogy valamilyen szakmai szervezet valahol nyílvántartja még a nevemet – írta egy nyugdíjas férfi. „Köszönöm, hogy megkérdezett, furcsa tíz év van mögöttünk. Szükséges néha megállni, és átgondolni dolgainkat” – válaszolta egyik megyei könyvtárunk dolgozója. „Manapság szokatlan, hogy igazán komolyan kíváncsi legyen egy ember (vagy intézmény) egy másik állampolgár véleményére, és ezért fogtam tollat” – olvastuk egy leszállékolt munkahelyi könyvtáros levélben. Egy megyeszékhelyen dolgozó gyerek-könyvtáros így írt: „kérdései olyan természetűek, amelyek alaposan felzaklattak: összefügg az egész eddigi munkámmal, és nem kis mértékben a magánéletemet is befolyásolta – ez az egész »KÖNYVTÁRÜGY«. Igen nehéz ezt úgy megírni, hogy válaszoljak is, meg használható is legyen. Amíg Magának elmagyarázom, hogy mi folyt itt a megyében a könyvtárügyben – ahhoz kevés lenne a papír is, meg a türelem is...”*

Hűség, hivatástudat

Felkérésünkre a könyvtárosok leghűségesebb rétege válaszolt, hiszen a 130-ból 84-en (65%) jelenleg is az akkori munkahelyén dolgozik, 13 fő (10%) pedig más könyvtárban. Ha leszámítjuk azt a 22 főt, aki időközben nyugdíjba ment, valamint a két gyeden lévő és az egy munkanélkülit, akkor csupán 8 olyan személyt találunk a válaszolók között, aki elhagyta a pályát. A pályaelhagyók közül hárman tanítanak, ketten vállalkozók lettek, egy fő családsegítőben, egy másik tudományos kutatóként dolgozik, egyikük pedig marketing szakember lett.

Érdeemes sorra venni, hogy mivel magyarázzák a pályán maradók a hűségüket, illetve a pályát változtatók miért váltak meg a könyvtáraktól.

A pályán maradók motivációi közül toronymagasan vezet a könyvtáros pálya szeretete, és ezzel szoros összefüggésben a hivatástudat. Erről ki visszafogottan, ki érzelmeivel túlfűtve vall. A skála egyik végén a szűkszavú „szerelem” áll, a másikon ilyesféle megfogalmazások: *„Az álom volt, a szerelmem, mindenem.” „Megszállott vagyok.” „A pálya számomra telifalát, tartalmas, csodálatos munka.” „Sorsomnak, hivatásomnak érzem.” „A könyvtárat »életművemnek« tekintem.”* És a pálya szeretetével összefüggő, az érzelmi skála közepén helyet foglaló indoklások: *„Szeretem, annak ellenére, hogy rosszul fizet.” „Szeretek értelmesen dolgozni.”*

A munkahelyükhöz hűségesekek között az egyéb indokok eltörpülnek a pálya szeretete mögött. Összesen tizenöten voltak azok, akik valamilyen külső ok miatt nem változtattak munkahelyet. Jelentős erőt képviselnek azok, akik nem értenek máshoz, mert egyszakos képzésben vettek részt, egész életüket könyvtárban élték le. Vanak, akik a közeli munkahely miatt maradnak, és vannak, akiknek más munkalehetőségük nincs a közelben. Egy fő említette a „szociális kényszert”, egy másik indoka így hangzott: *„Nehezen mozduló típus vagyok”,* egy harmadiké pedig: *„Kevés bennem az elszántság”.*

Elszomorító, hogy csupán ketten vannak, akik az erkölcsi elismeréssel indokolták maradásukat, egy fő, aki azért, mert az elvárások szinkronban vannak a képességeivel, és szintén csak egy fő, aki a jó munkahelyi légkör miatt. (Az anya-

gi elismerés nem szerepelt az indoklások között.) Az egyik könyvtárigazgató álláspontja: „A süllyedő hajót a vezetőnek kell utolsónak elhagyni.”

A munkahelyhez való hűséget tehát főleg az elhivatottság élteti, a külső tényezők kismértékben befolyásolják, és a munkahely megtartó ereje alig van jelen. Miért hiányzik a válaszok közül: *szükség van rám, számítanak a szak tudásomra, megbecsülnek, marasztalnak?* Miért apellál a munkahely a hivatástudatra, az elhivatottságra, ahelyett, hogy az elhivatott, szakmailag jól felkészült munkatársait megtartani próbálná?

Tanulságos átlapozni azt a tíz levelet is, melyek írói a pályán maradtak ugyan, de időközben munkahelyet változtattak. Többségüket *hívták, csábították, felkérték*. Voltak, akik költözés vagy a közelebbi munkahely vonzereje miatt váltottak. Egyikük azért keresett máshol állást, mert a könyvtárt összevonták más intézményekkel, másikuk azért, mert nem értett egyet az új igazgatóval, végül egy harmadik indok: *„Belefáradtam az anyagi és erkölcsi elismerésért vívott harcba”*.

A nyolc pályaelhagyó esete sem szolgál általánosítható tapasztalatokkal, mégis érdekes lehet végigfutni az indokok során. Találunk közöttük egészségügyi, családi okokat csakúgy, mint utalást a kevés fizetésre, a kedvezőtlen munkafeltételekre és munkaidő-beosztásra. Volt, akinek nem újították meg a munkaszerződését, de találunk olyan személyt is, akit a karrier és a külföldi utazás lehetősége vonzott. Néhányan magával a könyvtáros szakmával voltak elégedetlenek: *„ezt az aprólékos, helyhez kötött, nagy ismeretanyagot igénylő munkát kötetlenebbre cseréltem.”* Jól összefoglalja az okok komplexitását egy hajdani FSZEK fiókkönyvtáros, aki jelenleg nevelési tanácsadóban dolgozik: *„A rossz munkafeltételek – beázások, csótányok, az álmennyezet leesése stb. – és hogy ezekkel senki nem törődött érdemben, akinek a dolga lett volna –; a kulturálatlan közönség – pl. a konyhaablakból nem egyszer repült ki fazék levestel együtt a könyvtár bejárata elé –; a szinte kizárólagosan csak a technikai szintre szorítható »könyvtárosi« munka miatt hagytam el az általam vezetett könyvtárat.”*

A nyugdíjasok java része nem részletezte nyugállományba vonulásának történetét, többnyire a korhatárt elérve automatikusan léptek az inaktívak táborába – jó néhányan kisegítő munkát vállalva korábbi munkahelyükön. Azonban több esetben is felfedezhető a keserű szájíz,

a mellőzöttség érzete. Többen elpanaszolták, hogy nem tartanak igényt a tudásukra, tapasztalatukra, és azt is, hogy a névre szóló levelünket sem kapták meg, nem küldték utánuk lakásukra. A keserű hangvételű levelek közül idézzünk most egyet, amelynek írója világéletében könyvtáros volt, utolsó munkahelyén – egy főiskolai könyvtárban – tizennégy évet töltött vezetőként:

„1991-ben elértem a nyugdíjkorhatárt. Noha sem szellemileg, sem fizikailag nem éreztem a nyugdíjazás szükségességét, ma sem érzem – korábbi elképzeléseimet megmásítva, nyugdíjba mentem. Mai napig hiányzik a közel negyven év alatt megszokott szellemi terhelés, a könyvtári miliő. Sajnos, be kell látnom, hogy mindezt negligálnak tekinthetem, a könyvtárnak nincs rám szüksége semmilyen formában. Csak kérdőzöm: valóban olyan jól áll a szakma, hogy a képzett és tapasztalt könyvtárosokra ennyire nincs szükség? Régi tapasztalatom, hogy a könyvtárigazgatók sorsa ez. Utódaik rettegnek felkérésüktől, bármilyen formában – akár olvasóként – való jelenlétüktől. Tapasztalatom, hogy hivatástudatuk miatt más területen nem fejlesztették ki kapcsolataikat, így valóban napjainkban a legszegényebb egyharmadba csúsztak le.”

Képzés, anyagi helyzet, presztízs

A könyvtárosképzés problémakörét korábbi tanulmányunkban² alaposan körbejártuk, a kérdésünkre kapott válaszok igencsak rímelnak az ott megállapítottakra, ezért most a képzés kritikájával nem foglalkozunk.

A válaszokból az is kiténik, hogy a megkérdezettek a különböző képzési és továbbképzési formák széles skáláján vettek részt az elmúlt időszakban. A 130-ból húszan végeztek időközben főiskolát vagy egyetemet, heten pedig jelenleg is tanulnak. A diplomát adó képzésen túl az egyéb tanfolyamokon, továbbképzéseken való rendkívül aktív részvételt figyelhetünk meg. Rövid szakmai továbbképzésre, tanfolyamra 18 fő járt, és ugyancsak ennyien jártak valamilyen számítógépes tanfolyamra is. Kilenc személy végzett középfokú könyvtáros szaktanfolyamot, négyen könyvtárkezelői tanfolyamot, szintén négy fő járt asszisztensképzőbe, és ugyancsak négyen vá-

laszolták azt, hogy *minden lehetséges tanfolyamot elvégeztek*. Egy-két fő említette az alábbiakat: politikai főiskola, MLEE speciális továbbképző tanfolyam, újságírás, vezetőképző, vezetői-módszertani tréning, szakértői tanfolyam, Gordon-tanfolyam, menedzsment, drámapedagógia, művelődés szervezés, PR tanfolyam, állathigiéniai szakosító, nemzetközi marketing szakosító. Hárman végeztek idegenvezetői tanfolyamot – egyikük így indokolta ezt az elhatározását: *„Nyelvi szempontból és az általános műveltséget tekintve igen, de a napi munkámat illetően nem használható. Ezt biztonsági tartaléknak gondoltam, a könyvtárosi pálya várható teljes anyagi ellehetetlenülése esetére.”* Hárman szereztek doktori fokozatot, hatan tettek középfokú nyelvizsgát. Egy válasz így hangzott: *„Tanfolyamot nem végeztem, mert fenntartóim szerint így is túl vagyok képezve.”*

Vajon változott-e az anyagi és az erkölcsi elismerésük az elmúlt időszakban, honorálták-e a kitartást, a tanulást, a továbbképzéseken való aktív részvételt?

Változott-e az Ön anyagi helyzete az akkorihoz képest? Ha igen, milyen irányban, milyen hatásokra? – így szólt az egyik kérdésünk, melyet azért fontos szó szerint idéznünk, mert nem arra voltunk kíváncsiak, hogy a *fizetésük* nőtt-e, hanem az *anyagi helyzet* változására. Ennek ellenére sokan a *jövedelmük* emelkedéséről számoltak be, ami a közalkalmazotti törvény nyomán valóban jelentősen emelkedett, de az infláció növekedése túlszárnyalta azt. Akiknek valóban kedvezőbb lett az anyagi helyzetük, azok vagy magasabb beosztásba kerüléssel, vagy a házastárs keresetével, illetve jelentős túlmunka vállalásával érték el azt. Mintegy harminc levélből arra lehet következtetni, hogy az írójának nem változott az anyagi helyzete: *„Nőtt a fizetésem, de az árak is”* – ez volt a tipikus magyarázat. *„Mindig rossz volt, soha nem lehetett megélni a fizetésből”* – írták négyen is. Egy harmincéves munkaviszonnyal rendelkező, megyei könyvtárban dolgozó munkatárs így jellemzi a család anyagi helyzetét: *„1987-ben 6 ezer forinttal vettek fel a megyei könyvtárba. Korábbi munkahelyemen akkor a fizetésem 4800 Ft volt. Aztán jött a bruttószítés, majd a közalkalmazotti törvény. Persze a magas (?) fizetés nem jelenti azt, hogy sokkal jobban élünk, az infláció, két tanuló nagy gyerek... Egyre több mindennről kell lemondani. Kevesebbet utazunk, nem veszünk újságot, hanglemezt, könyvet, nem já-*

runk színházba, moziba. Egyre kisebb a baráti körünk, és egyre kevesebbet jövünk össze. Semmire nincs idő, a főállás mellett mást is kell csinálni...”

A válaszadók többsége egyértelműen úgy élte meg az elmúlt időszakot, hogy a fizetések reálértéke csökkent, egyre nehezebb megélni. *„Régebben csak huszadika-huszonötödike körül fogyott el a fizetésünk, ma már tizedike körül...”* – szemléltette a család anyagi helyzetét egy városi könyvtár alkalmazottja. Egy másik városi könyvtári dolgozó így írt: *„Lényegesen változott az anyagi helyzetem, negatív irányban... Őszintén szólva már nem szeretem a fizetésnapokat, szinte megalázónak érzem ezt a létminimumszerű jövedelmet átvenni.”*

A fenti idézetek jól szemléltetik azt a folyamatot, melynek során a középosztálybeli, értelmiségi polgárból kiszolgáltatott, megalázott, a pusztán létfenntartásáért küzdő, lecsúszott hivatalnok lesz, aki életmódváltásra kényszerül, akinek fel kell adnia korábbi értékrendjét, ambícióit. Ez a folyamat természetesen nem csak a könyvtárosok között figyelhető meg, csakhogy a rokon-szakmák tagjai (pedagógusok, népművelők) mindig jobban tudták érvényesíteni érdekeiket, nagyobb „zajt” csaptak maguk körül, kevésbé voltak beletörődőek. (Külön tanulmányt érdemelne például, hogy a különböző intézményekben milyen módon hajtották-hajtják végre a leépítéseket. Gyaníthatjuk, hogy nem csak szakmai szempontok érvényesültek, a szociális szempontok pedig teljesen háttérbe szorultak.)

Mindezek után nézzük meg, hogyan érzékelték a *társadalmi presztízs* változását? Az anyagi lecsúszással párhuzamosan csökkent, vagy annak ellenére nőtt?

A 130-ból 15-en úgy értékelték, hogy a könyvtárak, könyvtárosok tekintélye az utóbbi időben megnőtt. Mégpedig azért, mert az emberek több információra van szükségük, az áremelkedések hatására egyre kevesebb könyvet, folyóiratot tudnak vásárolni, illetve a szociális funkció iránti igény növekedése is ebbe az irányba hat.

A legnépesebb tábor – 54 fő – véleménye szerint nem változott a társadalmi megítélés, 18-an gyorsan hozzá is tették, hogy *soha nem volt magas*. Idézzünk néhányat a válaszokból:

„A politikai csatározások nem kedveznek a műsáknak, a könyvtárosoknak sem. Újra és újra megpróbáljuk megismertetni és elfogadtatni ma-

gunkat. Talán az is siker, hogy megmaradtunk.” (Városi könyvtár munkatársa.)

„Az elmúlt tíz évben nem változott jelentősen a könyvtárosok társadalmi megítélése. Általános tehetetlenségünkben melldöngetve siránkozhatunk azon, hogy az értékrendben a felmérések pl. a raktárosok elé helyeznek bennünket. Hajlamunk szerint nevelhetünk vagy megbotránkozhatunk azon, hogy prominens oktatók polcológusoknak neveznek minket (amiben jelenleg van is valami). Nagyon fontos az egyetemi könyvtárakban azt is tudomásul vennünk, hogy hol a helyünk, mint nélkülözhetetlen, de kiszolgáló és háttérszemélyzetnek az egyetemi kereteken belül, különben könnyen nevetségessé válhatunk a saját szerepünk és jelentőségünk túldimenzionálásával.” (Egyetemi könyvtár dolgozója.)

„A magyar könyvtárosok társadalmi megítélése ugyanolyan, mint volt. Csóró közalkalmazottak és nagyképű kékharisnyák gyülekezete. Hatványozottan.” (Városi könyvtárban dolgozott, jelenleg informatikus férfi.)

Egy városi könyvtár igazgatója az alábbiakban fogalmazta a presztízs kétirányú változását: „A »társadalom« szempontjából pozitív a változás, mert az elszegényedés, a magas könyvárak miatt egyre nagyobb szükség van ránk, az »állam« részéről visszafejlődés tapasztalható, mert nem biztosítja a szinttartást, fejlesztésről pedig szó sem lehet...”

Nem lehet általánosítani, embere válogatja! – ez a summája egy városi könyvtárigazgató levelének: „A közvélemény ítélete nem oklevelek bejegyzései, nem a számláirán elfoglalt hely, és – fájdalom – nem a szakmai felkészültség alapján születik. A praktikum, a könyvtár napi használhatósága, a könyvtáros habitusa, kapcsolatteremtő képessége a döntő.”

A vártnál kevesebben – harmincan – érzékelték egyértelműen a presztízs csökkenését, közülük tízen egyértelműen az alacsony fizetésekkel hozzák ezt összefüggésbe. A többi vélemény erős szóródást mutat: „Nincs összetartás, a könyvtárosokat ki lehet játszani egymás ellen” – írta egy községi könyvtáros. „Szükségtelen rossz lettünk” – vélik ketten is. „Odalett a biztonság!” – fogalmaz keserűen az egyik városi könyvtár munkatársa... „Nem ismerik el a munkánkat”, „atomizálódtak a könyvtárosok”, „minden humán szakmának csökkent a tekintélye”, „felőről bennünket a pénz utáni hajsza” – ezek a vissza-

visszatérő motívumok, melyeket leggyakrabban felfedezhettünk.

„»Korunk emberei« a politikusok, jogászok, pénzügyi szakemberek és vállalkozók. Kell még 10-15 év, mire a könyvtáros, pedagógus stb. ismét értéke szerint becsült ember lesz” – írta egy megyei könyvtárigazgató. Ugyanezt a következőképpen fogalmazta egy férfi, aki könyvtárosból először országgyűlési képviselő, majd tudományos kutató lett: „Biztosan romlott a közmegítélés – nemcsak a könyveket, nyilván a könyvtárosokat is lenézik a taxisoknak meleg teát hordó, egyszerű elméjű, és a menedzserekre felnéző társadalmi rétegek, akiket a Dallas nevel.”

Más oldalról közelít egy városi könyvtár dolgozója: „Egyre kevesebb a fejlesztés, az új beszerzés. Tarhálunk, koldulunk, és szegyénteljesen kéregetünk. Lejmolunk. Ezért pedig nem jár megbecsülés. A megbecsülés értelmes szolgáltatásokért jár, megbecsülni pedig az fog, akinek ez a szolgáltatás nélkülözhetetlen! Egyre nagyobb az igény a valódi információszolgáltatásra, s ez egyre nagyobb erőfeszítésre kényszeríti a maradék szakembergárdát...”

Végül egy másik városi könyvtár dolgozójának véleménye: „A könyvtárosok helyzete addig nem fog megváltozni, amíg ez a csapat nem lesz határozottabb. A pálya elnöiesedett, türelmes és beletörődő.”

Változások a könyvtárakban

A politikai változások néhány könyvtáros véleménye szerint nem érződtek közvetlenül a mindennapi gyakorlatban. (Főleg a szakkönyvtárak dolgozói vélekedtek így.) „A politikai változások nem érződtek, de a dolgozók jobban el merik mondani a véleményüket” - foglalhatnánk össze jó néhány levél tapasztalatát. Vagy más megközelítésben: „A politikai változásokat nem éreztük meg, de a gazdaságiakat annál inkább!” A többség a politikai változások hatását egyértelműen pozitívan értékeli: szabadabb lett a légkör, függetlenebb lett a könyvtár, a demokrácia hatása a mindennapi munkában, az emberi kapcsolatokban is érződik. A legtöbb intézmény pártsemleges maradt, sikerült egyenlő távolságot tartani a pártoktól. A választások körüli időszakban otthont

adtak különböző rendezvényeknek, illetve megengedték, hogy a jelentkező politikai csoportok elhelyezzék a propagandaanyagait, függetlenül attól, hogy az ott dolgozók azonosultak-e azok tartalmával, vagy sem.

Néhány helyen azonban – főleg ott, ahol valamelyik munkatárs indult a helyi vagy az országos választáson –, nehéz volt megőrizni a politikai semlegességet, a politikai megosztottság a könyvtárakba is bevonult, tovább atomizálva az olykor addig is feszültségekkel terhes munkahelyi közösségeket. *„Érdekes »átváltásoknak« voltunk és vagyunk tanúi: vannak kollégák, akik 180 fokot fordultak gondolkodásban, szokásokban – s ezt nem mulasztják el minden adandó alkalommal hirdetni. A rendszerváltással kapcsolatos események – gondolok itt a választásokra –, jól érzékelhető frontokba, táborokba tömörítik a munkatársakat. Ellenségeskedés, személyeskedés, az érzelmek elszabadulása osztja meg az együtt dolgozók sokáig egymást elfogadó és mindenfajta másságot toleráló közösségét. Az a legszomorúbb, hogy mindez a munka rovására megy.”* (Egyetemi könyvtár dolgozója.) Visszasságot kelt az is, hogy sok helyen, főleg a kisebb településeken, ma is a régi rend emberei ülnek a különböző vezetői pozíciókban. Erről számol be például egy nemrégiben várossá vált könyvtár vezetője: *„A város – és így intézményünk – sorsáról ugyanazok a személyek döntenek, mint korábban. A képviselőtestület mintegy 80%-a a volt végrehajtó bizottsági tagokból, illetve párt VB tagokból áll.”*

Pedig a helyi vezetőkön nagyon sok múlik, hiszen a könyvtárak az önkormányzatok kiszolgáltatottjaivá váltak. Megszűnt a szakmai felügyelet, és az ellenőrzés az önkormányzatokra hárul, ahol általában nincs megfelelő szakember. *„A helyi állítólagos kulturális szakterenens protokoll feladatokat lát el. A szakfelügyelő munkája nélkül a kis települések könyvtárai elsorvadnak. Nincs, aki segítsen megvívni a harcot a kultúrát nem szerető polgármesterrel.”* (Városi könyvtár igazgatója.)

A szakmai felügyelet, a módszertani segítség megszűntével, az ellátó rendszer szétesésével, könyvtári törvény és egységes normatíva híján joggal érzik úgy a könyvtárosok, hogy teljesen magukra maradtak, segítség és érdekvédelem nélkül. *„Még soha nem voltunk ennyire kiszolgáltatott helyzetben. Ki védhetné meg itt a szakmai igazát vajon? Ki ebben a kompetens manapság*

errefelé?” – fakadt ki egy városi könyvtár dolgozója.

„Képesek vagyunk-e igazodni a megváltozott feltételekhez, képesek vagyunk-e megőrizni a ránk bízott értékeket, az egész könyvtárügynek, mint értéknek a megőrzését is? A könyvtárosok kétségbeesetten kutatja azt a szervezet, amelytől a remélt biztonságot megkaphatja. Mentsvárként jelent meg az új könyvtári törvény ígérete. A törvénynek elsősorban a közművelődési könyvtárakról és a könyvtári rendszer működéséhez szükséges központi szolgáltatásokról kellene rendelkeznie. Meg kellene határozni, melyek azok a könyvtári alapszolgáltatások, amelyeket az önkormányzatok biztosítanak, s melyek azok, amelyek költségeit az állam fedezi.” (Városi könyvtár módszertanosa.)

Kissé indulatosan bár, mégis találóan foglalja össze az eddigieket egy nyugdíjas főiskolai könyvtárigazgató: *„Megszűnt több könyvtári hálózat, a megmaradtak napi gondokkal küzdenek, ellehetetlenednek, létük állandóan fenyegetett. A könyvtári lét alapja, a gyűjtemény vésszesen romlik és apad. Sok könyvtárról tudok, ahol az állomány apadását (kopás, avulás – főleg politikai, társadalomtudományi téveszmék miatt) nem képes kompenzálni a gyarapítás. A gyűjtőkori szabályzatok nem működnek. A magyar szellemi élet vegetál. Szomorúan látom a nemzeti bibliográfiából, hogy a silány tartalom uralkodik a kiadványokban, a könyvkiadás szégyenletes állapotban van. A legjobb folyóiratok eltűntek, eltűnőben vannak, létükért küzdenek. A szellemi életben negyven évet sikerült visszalépnünk, az emberi haladás értékeit a közvélemény előtt devalválták, illetve a tömegek számára elérhetetlenné tették a tízszeresére emelt könyvárak gátjával. Négy év alatt nem épült az országban egyetlen könyvtár sem. A távlati fejlesztési tervek, elvek semmivé foszlottak. A szakma elbizonytalanodott.”*

Az utóbbi évek talán meghatározóbb élménye a *pénztelenség*, a *szegénység* fogalmának a beköltözése a mindennapjainkba. Míg korábban, főleg jó kapcsolatok révén, mindig lehetett valahonnan anyagi támogatást szerezni, addig mára a bizonytalanság anyagi téren is meghatározóvá vált. Szinte valamennyi levélben előfordul a „nincs pénz”, a „kevés a pénz”, a „drágaság”, mint vissza-visszatérő motívum. A szegénység érzékletesebb megfogalmazásaiból csemegézzünk néhányat: *„Kevesebb figyelmet kapunk, kevesebb a pénz is.”* „Nyugodt a léghő, szükség van

a munkánkra, de pénz nincs!” „Szabadon rendelkezhetünk az egyre kevesebb pénzzel.” „Kevesebb a pénz, az olvasók egyre agresszívebbek, a főnökség nem változott.”

A kedvezőtlen anyagi helyzet a könyvtárosokból rendkívüli leleményességet váltott ki: elsajátították a legrafináltabb pénzszerzési módokat. Ma már nem az irodalmi lapok olvasásával kezdődik a postabontás, hanem a *Pályázati Figyelő* vagy a *Sansz böngészésével*: hol hirdetnek olyan pályázatot, amelyiket valamilyen módon kapcsolatba lehetne hozni a könyvtárral. Könyvtári alapítványt hoznak létre, bérbeadják a termeket, könyvet jelentetnek meg, nyomdát üzemeltetnek, videókazettát kölcsönöznek, felemelik a beiratkozási díjat, tanfolyamokat szerveznek, de van, ahol ruhatarkálót és butikot nyitnak, használt cipőket árusítanak, máshol presszót üzemeltetnek...

Az egyre mostohábbá váló körülményekkel párhuzamosan a könyvtárhasználói réteg is kétős nyomást gyakorol: egyrészt megnőtt az igény az információ, a szakirodalom iránt (diákok, vállalkozók, barkácsolók stb.) – ők azok, akik minél gyorsabb és minél profibb kiszolgálást várnak, másrészt megnőtt az igény a szociális tevékenység iránt is: a munkanélküliek, a szegények, az öregek, a különböző devianciával küzdők különleges bánásmódot, speciális foglalkozásokat igényelnek. Korunk könyvtárosának tehát egyszerre kellene lennie profi információs szakembernek és empátiás készséggel megáldott szociális munkásnak.

„A társadalmi változások modernizációs kényszert indukáltak” – írta egy megyei könyvtárigazgató. Kérdés, hogy mit értünk ezen, illetve hogy a dolgozók hogyan élik meg a modernizációt. Az említett igazgató a következőképpen foglalja össze: „A kultúrpolitikai preferencia megszűnése előtérbe helyezte a racionalitást, a hasznoságot, az ideák világa már nem szervező elv. A tradicionális könyvtárnak át kell alakulnia elektronizált könyvtárrá, hogy a virtuális könyvtár is elérhető legyen a közeljövő fiataljai számára. A könyvtár »nevelő« funkciója látenszen is eltűnni látszik, eszmék és értékek vonatkozásában egyaránt, helyette a tolerancia legitimizálódik, mint érték.”

A könyvtárosokra tehát egyre nagyobb teher nehezedik, egyre többetű feladatnak kell megfelelniük. Szorítja őket egyrészt a növekvő olvasói igény, másrészt a bizonytalan jövő, az elbo-

csátásoktól való félelem, harmadrészt a magánéleti, családi szféra nyomása. „Óriási igény van ránk, kérdés, hogy meg tudunk-e ezeknek felelni?” – kérdezi egyikük. „A társadalmi-politikai változások következtében a tempó hihetetlenül felgyorsult. Aki nem tud lépést tartani akár szellemi, akár fizikai értelemben, az előbb-utóbb egészségi problémákkal, vagy munkahelyi gondokkal küzd” – fogalmazta meg félelmét egyik egyetemi könyvtárunk dolgozója.

Jövő és remény

Mindezek után hogyan látják a jövőt? Érdeemes-e egyáltalán a jövőről beszélni, vagy legjobban tesszük, ha a helyzet kilátástalanságát látva mélységes apátiába zuhanunk? Milyen jövő vár a könyvtárakra, milyen szerepre készüljenek a jövő könyvtárosai? – A fentiekhez hasonló kérdésekkel találkozunk a felmérés keretében íródott levelekben csakúgy, mint szakmai tanácskozásokon, folyosói beszélgetéseken.

Ha az optimizmus-pesszimizmus mérlegére helyezzük a témát, akkor 10 levél kerül az optimizmus serpenyőjébe, 41 a pesszimizmuséba, és 5 levél a bizonytalanok, határozatlanok közé. (A többiek nem foglaltak egyértelműen állást ebben a kérdésben.)

A *bizakodók* legfőbb érve az, hogy a könyvtárat az olvasói igények életben tartják, a könyvtárhasználói nyomás hatására nemcsak szinten kell tartani, hanem korszerűsíteni, bővíteni kell a szolgáltatások körét is. Két iskolai könyvtáros is megfogalmazta, hogy *iskola nem lehet meg könyvtár nélkül*. (Úgy látszik, hogy ők még nem láttak bezárt, vagy egyetlen forint költségvetés nélkül működő iskolai könyvtárat.) Ugyancsak töretlen optimizmus sugárzik annak a községi könyvtárosnak a sorából, aki ezt írta: „*Könyvtárosokra minden társadalmi rendszerben szükség van, hiszen a társadalom jövője a tudástól függ. Itt tudja megalapozni, illetve kiegészíteni tudását a jövő nemzedéke.*” Ezek mélységesen igaz szavak, kár, hogy a felelős politikusok mindezt nem tartják ennyire evidensnek. Szakmai oldalról próbált közelíteni a kérdéshez az a szakkönyvtári osztályvezető, aki így fogalmazott: „*Mivel a szakma teszi a dolgát, sőt vidéken sokszor fantasztikusan jó ötleteket vezetnek be a kollégák, ezért tehát lehet okunk az optimizmusra.*”

A bizonytalanok megfogalmazásaiból az derül ki, hogy a keserű jelen ellenére él még a remény bennük egy szebb jövő eljövételében: „Csak reménykedni tudunk, hogy az elkövetkező években, évtizedekben is olyan vezetőink lesznek, akik látják a mi hasznosságunkat.” (Községi könyvtáros.) Többen voltak, akik belátták, hogy a kis könyvtárakat visszafejlesztik, és a jövő a nagy könyvtáraké. Hogyan élük meg ezt a perspektívát „alulnézetből” és „felülnézetből”? „A kis könyvtárak enyészetre vannak ítélve... Ha nem látja be a szakma, hogy a könyvtári piramis legalján lévő falusi könyvtárak is könyvtárak, hogy ők szolgálják ki a népség zömét, és ők indítják el az embereket a könyvtárhasználat útján, akkor elveszítik a bázisát.” (Községi könyvtárvezető.) „A társadalom nem általában a könyvtárat igényli, hanem kizárólag a jó könyvtárat! A jó könyvtár sokfélélt tud! Mindig azt, amire éppen szükség van. Ahol ezt kellő szakmai háttérrel, hatékony menedzser-szemlélettel sikerül a lakosság megelégedésére működtetni, ott szép jövő vár rá. A könyvtárügy (és külön-külön minden könyvtár) éles és kegyetlen versenyhelyzetbe került, ahol a gyámoltalanok, rugalmatlanok, fantáziátlanok, az invariábilis könyvtárak – és mondjuk ki! – a szegények elvéreznek, és ugyanolyan nyomtalanul tűnnek el, mint az egykori népkönyvtárak.” (Városi könyvtár igazgatója.)

A legnagyobb táborat azok alkotják, akik – legalábbis ami a közeljövőt illeti – nem látják okot a derűre. A kilátástalanság legfőbb okát a korábban már említett törvényi szabályozás hiányában látják. Amíg nem szabják meg a könyvtári minimumot, amíg törvények, előírások nem szavatolnak bizonyos alapszintű ellátást, addig a fenntartó határozza meg a működés feltételeit. „Sajnos az önkormányzat programjából teljesen hiányoznak a kulturális elképzelések, így a könyvtáriak is. Az önkormányzatok kulturális irányítása paródia. A képviselőtestületek önmagukkal, illetve jelentős mértékben a pártok politikájával foglalkoznak, osztogatják szét a még meglévő vagyont romjaikat.” (Nyugdíjas könyvtár-igazgató.)

A közeli szomorú jövő után csakis pozitív változások következhetnek – legalábbis ebben bízunk jó néhányan az egyébként pesszimista hangvételű sorok fogalmazói közül is. Ismét előkerült érvként a könyv örökérvényűségének, az írott szó mindent túlélő fontosságának hangoztatása. Reálisabban érvelnek azok, akik a fejlődést az

ország anyagi helyzetének függvényeként kezelik, illetve akik azt vallják, hogy változtatni kell a könyvtárosok beletörődő, megadó attitűdjén, és meg kell tanulni az érdekérvényesítés, valamint az önpropaganda fortélyait.

Milyen utakat rajzoltak fel a válaszolók, milyen javaslataik, ötleteik voltak a jövőt illetően?

A legszélesebb út az anyagi juttatások növelésével építhető, de ez az érv annyira közismert, hogy nem érdemes foglalkozni vele. A másik csapás a számítógépesítéssel, az információs rendszerekbe való csatlakozással, az informatikai szemlélet térhódításával építhető ki. A javaslatok egy része tehát a feltételek megváltoztatásával, a szolgáltatások színvonalának emelésével foglalkozik, megfogalmazzák a jövő könyvtárát média-centrumként, információs központként, esetleg szabadidőközpontként képzelik. Érdekes szemléletmódot tükröz egy egyetemi könyvtár főmunkatársának levele: „A könyvtár szolgáltatásait összhangba kell hozni az olvasói igényekkel, nem fejlődhet ki egy olyan olvasói réteg, mely állandóan elégedetlen, például éjszakai nyitvatartást akar, szombatit, vasárnapit. A másik oldalról pedig fejlesztünk, bombázunk, és a kettő nem biztos, hogy összhangban van.”

A javaslatok másik része a változásokat nem kívülről, hanem a szakma belső megújulásától várja. Jól képzett, nyelveket tudó, az új technikákat ismerő szakemberekre van szükség, akik külföldi tapasztalatok gyűjtésével, összetartással, kellő önpropaganda alkalmazásával aktívan részt vállalnak a sorsuk alakításában. Nagy Attila úgy fogalmaz³, hogy a könyvtárosnak, mint organikus értelmiséginek, nem szabad hagynia, hogy a körülmények sodorják, hanem meg kell érteni a környezet jelzéseit, fel kell fedezni az ok-okozati összefüggéseket. És – tehetjük hozzá – meg kell tanulni alkotó módon reagálni a környezet kihívásaira, defenzív magatartásból offenzióra váltani. „Remélem, hogy mielőbb kikerül az országunk ebből a hullámvölgyből, és rövidesen eljön majd az idő, amikor az íróknak ismét kedvük lesz írni, az olvasóknak olvasni, és lesznek még könyvtárak, ahol a könyvtárosok boldogan végzik a munkájukat” – írta egy nyugdíjas könyvtáros, akinek a szavaival mélységesen egyet lehet érteni, csak a boldogsághoz vezető utat kellene jobban ismerni.

Egy városi könyvtár-igazgató átgondolt összefoglalását adta annak, hogy szerinte melyek a legfontosabb tennivalók: „Jól felkészült, gyakor-

lati szakemberek képzése. Az értékes irodalom, főleg az ifjúsági s gyermekirodalom kiadásának anyagi támogatása. Az intézmények működési feltételeinek biztosítása. A könyvtárak más intézményekkel – például mozi, sportcsarnok, iskola stb. – való összevonásának sürgős leállítása. A sokszor erőn felüli vállalásokkal dolgozó könyvtárosok tisztességes anyagi megbecsülése, például a túlórák külön díjazása. Hatékony, főleg a kistéleplések szakképzetlen dolgozóit segítő módszertani munka erősítése. A könyvtárak ellátását végző vállalat létrehozása, amely nem csak haszonérdekeltségű, magyarul: nem a könyvtárból él, hanem szolgálja azok ellátását.”

Végül egy megyei könyvtár osztályvezetőjének sorai: „Mielőtt konkrét intézkedéseket tenénk, megvizsgálám önmagunkat. Mit jelent a könyvtárügy nekünk és általunk? Mi volt eddig jó, és hogyan lehet jobb? Ami rossz volt, arra kár időt pazarolni. Kik a szakma képviselői, és milyen fórumokon? Az ügyért mit szóltak, és mit tettek? (A hangoskodóknak hátha nincs mindig igaza.)”

– Ment-e előrébb a világ a könyvtárak által? –
tehetjük fel a kérdést, azonban a válasz nem egy-

szerű, hiszen azt sem tudjuk, hogy a könyvtárak világa előbbre tart-e, mint a tíz évvel ezelőtti, csak abban lehetünk biztosak, hogy máshol tart. Hogy a bekövetkezett változásoknak mennyi a pozitív, illetve a negatív tartalma, azt ezekből a vallomásokból nehéz lenne megfogalmazni, lehet, hogy újabb tíz évnek kell eltelnie ahhoz, hogy történelmi távlatból szemlélve, elfogulatlan képet tudjunk alkotni a közelmúlt változásairól.

Irodalom

1. VIDRA SZABÓ Ferenc: A könyvtáros pálya egy szociológiai vizsgálat tükrében. Közp. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. OSZK-KMK, 1988. 136 p.
2. VIDRA SZABÓ Ferenc: A könyvtárosok képzettsége. In: Könyvtári Figyelő. Új folyam. 41.évf. 1995. 2.sz. 236-250.p.
3. NAGY Attila: Könyvtárosi jövőkép – szociológus szemmel. In: Könyvtári Figyelő. Új folyam, 41.évf. 1995. 3.sz. 400-406.p.

DIGITALIZÁLT ÓSNYOMTATVÁNY-KATALÓGUST ad ki a British Library, négy világrész könyvtárainak közreműködésével. Ez az „Incipit CD-ROM” az 1980 óta készülő ISTC-re (Incunabula Short-Title Catalogue) épül, amely több mint 27 000 ósnyomtatvány bibliográfiai leírását tartalmazza (nemcsak a British Library-ben levőket). Az ISTC leírásait CD-ROM-ra viszik, s mellékelik mindegyik nyomtatvány néhány, bibliográfiailag lényeges oldalának a képét. Magukat a könyveket megkímélik a szkenneléstől: a tulajdonos könyvtárak mikrofilmre veszik (vagy fekete-fehéren lefotózzák) a kijelölt oldalakat, s a mikrofilmeket szkennelik azután Londonban. A katalógus tehát mind teljessége, mind az anyag azonosíthatósága és további tudományos kutatása szempontjából páratlan lesz.

(BL Initiatives for Access News, 1995. ősz)